

FÓKUSZBAN: A TANDÍJ

KUTATÁSUNKAT, MELY AZ EGYETEMI HALLGATÓK társadalmi és szociális helyzetével foglalkozik, 1992 nyarán terveztük meg OKTK támogatás alapján.[†] Ennek első lépéseként felderítő jelleggel vizsgáltunk a tandíjjal kapcsolatos néhány kérdést. Figyelmünket a témára az irányította, hogy a felsőoktatás reformalternatíváinak felmerülésekor a tandíj bevezetésének lehetősége nyomban éles viták keresztüztüzébe került.

Piaci típusú tandíj létezett már 1945 előtt is. 1928-ban e tandíj mértéke az egyetemeken 102 pengő volt egy félévre, de ehhez még egyéb, pl. szigorlati díjak is járultak. Összehasonlításképp: egy három évnél nem régebben kinevezett budapesti nyilvános rendes tanár havi fizetése (lakáspénz nélkül) 528 pengő volt. Ismert volt emellett a tandíjmentesség intézménye is: szegénység, jó tanulmányi előmenetel, kifogástalan magaviselet, az előadások látogatásának hitelt érdemlő bizonyítása esetében. Emellett az egyes egyetemek különböző mértékű tandíjkedvezményeket is adhattak, a köztisztviselők gyermekei pedig ekkor általános tandíj- és vizsgadíj mérséklésben részesültek (*Magyar 1929, 51. p.*).

A tandíj tulajdonképpen ma is létező intézménye a magyar felsőoktatásnak, a születő magán-felsőoktatás borsosnak tűnő tandíjain kívül is. A "hagyományos" állami felsőoktatási intézmények egy részében tandíjat kell fizetniük azoknak a hallgatóknak, akik nem érnek el egy bizonyos tanulmányi átlagot. Ez intézményenként és szakonként különböző. A Budapesti Műszaki Egyetem nappali tagozatán pl. 3,5-es, az ELTE Szociológiai Intézet levelező tagozatán 4,5-es átlagot jelent. Összességében az 1991/92-es tanév elején a felsőoktatási intézményekben tanuló összes hallgatók 3,5%-a fizetett tandíjat; az egy fizetőre jutó félévi átlagos tandíj összege 952 Ft volt (*Statistikai tájékoztató 1992, 99. p.*). Ebben a rendszerben a tandíj nem azt a szerepet tölti be, mint a piacgazdaságokban (nem piaci típusú), hanem bizonyos ösztönző, vagy inkább utólagos szankciós szerepet kap, és a mértéke a felsőoktatás kiadásainak lényeges csökkentését nem teszi lehetővé. Az I. táblázat mutatja, hogy a tandíj megállapítását illetően nem egységes a piacgazdasággal rendelkező országok gyakorlata.

[†] A kutatásban közreműködött Szemerszki Mariann és Junghaus Ibolya.

I. TÁBLA

A felsőoktatási intézmények bevételeinek forrása (százalékos arányok)

	Időszak	Állami	Tandíjak	Egyéb bevételek
Ausztrália*	1987	87,9	2,1	10,0
Egyesült Államok	1986	44,8	22,4	32,8
Finnország**	1987	85,0	–	15,0
Franciaország***	1984	89,5	4,7	5,8
Hollandia***	1985	80,0	12,0	8,0
Kanada*	1985	81,0	16,0	3,0
Japán***	1985	42,0	35,8	22,2
Németország***	1986	68,5	0,0	31,5
Nagy-Britannia****	1986–87	55,0	13,7	31,3
Norvégia**	1987	90,0	–	10,0
Spanyolország****	1985	80,0	20,0	–
	körül			

Az adatok forrása a *Financing Higher Education* c. OECD-kiadvány (1990). (Szemerszki 1992, 241. p.) (kivéve Kanada: David A. A. Stager: *Financing Universities in Canada. Higher Education in Europe*, 1992/1.

* 1989-ben a tandíj bevezetésével változás következett be.

** Állami intézmények

*** Valamennyi intézmény

**** Egyetemek

Az adatokból leginkább az tűnik ki, hogy a fenti országok a tandíj szempontjából aszerint különböznek, hogy milyen az állami és magán-felsőoktatás aránya, mivel: – jelentős a tandíjbevételek nagysága a felsőoktatási intézmények bevételei között azokban az országokban, ahol elterjedt a magán-felsőoktatás, mint az USA-ban vagy Japánban;

– azokban az országokban, ahol a felsőoktatási intézmények többsége állami, a finanszírozásban is jóval nagyobb az állami szerepvállalás mértéke. Itt a tandíjbevételek jóval kisebb arányban jelennek meg az intézmények bevételeiben, és kisebb-nagyobb mértékben kiegészülhetnek egyéb külső forrásokkal. (Németországban nincs ugyan tandíj, de a hallgatóktól félévenként beiratkozási díjat kérnek, aminek összege jelenleg egységesen 90 DM.)

A fejlett országok állami fenntartású felsőoktatási intézményeiben a tandíj bevételi forrás szerepének visszaszorulását a nagyarányú gazdasági növekedés tette lehetővé, mely erős keresletet támasztott a felsőfokú végzettségű szakemberek iránt és lehetővé tette a tandíjmentességet, vagy annak korrekciós szerepre korlátozását a bevételek között.

Magyarországon a tervgazdaság idején a felsőoktatásba jutás lehetősége erősen limitált volt. Még a 80-as évtizedben is a felvettek aránya a felvételizőkhöz képest az 1980-as 44,79%-ról 1990-re, nem egyenletesen, 36,63%-ra csökkent, vagyis bizonyos években a jelentkezőknek csaknem a 2/3-át utasították el. A társadalmi igényeket tehát a redisztributív állam nagymértékben visszaszorította egy előzetes szelekció során. Ezek után nem véletlen, hogy a (piaci típusú) tandíjnak először szelekciós oldala merül fel a szakirodalomban.

A felsőoktatással foglalkozó magyar szakirodalom a tandíj kérdésével általában nem foglalkozik. A tandíj piaci szerepének általunk ismert első bemutatása *Császi Lajos* tollából származik. Császinál a tandíj a redisztributív szelekciós mechanizmus piaci alternatívájaként fogalmazódik meg, aminek lényege:

- a szelekció általában nem előzetes módon, egy felvételi vizsga keretében történik, hanem a tandíj nagyságában jut kifejeződésre;
- minél magasabb a hallgató által választott pálya ill. egyetem presztízse, annál nagyobbak az oktatási intézmény teljesítmény- és tandíjkövetelményei;
- az állami támogatás jelentékeny részét a felsőoktatási intézmény a tandíjakkal kapja meg (*Császi 1985, 54. p.*).

Ez a megközelítés *Pokol Bélánál* kiegészül a tandíj innovációs szerepének hangsúlyozásával is, a magyar felsőoktatási szféra reformlehetőségeként tárgyalja. Pokol a tandíj szerepét a német és az amerikai egyetem összehasonlításának keretében vizsgálja. Az amerikai egyetemi rendszer fölényét a 19. századi némettel szemben többek között a tanszéki szervezet helyébe lépő intézeti (department) rendszer kialakításában, a tudomány logikája szerint értékelő tudományos közösségekben, összességében egy „egyetemi piac” kialakulásában látja. Ennek finanszírozási rendszerében „öszöndíj és támogatások alakjában az egyetemre, főiskolára beiratkozott diák kapja meg az állami finanszírozás jó részét, és az egyetemek ezt csak mint tandíjat, a diák közvetítése révén kapják végül meg” (*Pokol 1989, 115–116. pp.*). A tandíj innovatív hatása e szisztémában abban jelentkezik, hogy „a diákság létszámának csökkenésére rögtön reagálnia kell az egyetemnek: magas tudományos reputációval rendelkező egyetemi oktatók meghívásával, vagy a tantárgystruktúra módosításával etc. alkalmazkodnia kell a társadalom értékítéletéhez” (*i.m., 125. p.*). Pokol Béla a magyar egyetemi rendszer reformjának lényegét is az amerikai szisztéma, tehát a piaci logika felé való közeledésben látja a tandíj szerepét illetően is, természetesen csak abban az esetben, ha az idézett közvetítő szerepet képes betölteni (*i.m., 136–144. pp.*).

Más oldalról, a társadalmi egyenlőtlenségek oldaláról, de – megfelelő korrekciókkal – a tandíj bevezetését ugyancsak inkább pártolón veti fel az *Andorka – Tóth* szerzőpáros. Érvelésük lényege: „A jobb módú családok gyermekei sokkal nagyobb arányokban tanultak tovább felsőfokon, mint a szegényebb családok gyermekei. ... Igen erős érvek szólnak a tandíj bevezetése mellett, mert semmi sem indokolja, hogy a jobb módú családok a tandíjmentességen keresztül természetbeni társadalmi jövedelmekhez jussanak.” (*Andorka & Tóth 1992, 430. p.*)

Az uralkodó politika és ideológia az 1989/90-es tanév előtt a fizikai dolgozók gyermekeinek nyílt, teljesítményükkel nem összefüggő támogatását szolgálta (*Császi i.m., 58. p.*). *Elekes Zsuzsanna* és *Pázmándy Györgyi* az akkor Marx Károlyról elnevezett budapesti közgazdaságtudományi egyetem 1978-as felvételi adatait elemezve arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi rétegek szerint a fizikai származásúak esélye a felvételre 65,2%, míg a szellemieké csak 59,2%. Ez onnan eredt, hogy „a 18,5 és 15,5 pont közötti eredmény csoportban a felvételi keretszám betöltéséig a [felvételi – P.T.] bizottságnak válogatási lehetősége volt. Adataink szerint ebben az

eredménycsoportban minden fizikai származású jelentkezőt felvettek az egyetemre, a »válogatás« a szellemi származásúak csoportját érintette» (*Elekes & Pázmándy 1981, 89. és 92. p.*). A szerzők azt is kimutatják, hogy a szellemiek csoportjából leginkább a vezető értelmiségek gyermekeit veszik fel, a szisztéma vesztesei pedig a beosztott értelmiségi és az egyéb szellemi származásúak.

Hasonló tényeket állapít meg Császi Lajos is a SOTE ÁOK 1983-as felvételi adatai alapján, a 120 pontos felvételi rendszerben 108 pont volt az a határ, mely fölött mindenkit felvettek, ez azonban a fizikaiak gyermekeinél 96 pontnál húzódott. Ennek következtében még a fellebbezések előtt a fizikai dolgozók gyermekeinek aránya „a felvettek között mintegy kétszerese a teljesítményük alapján számított arálynak”, a szellemiek csoportjából a vezető értelmiségi származásúak kerülnek be a legnagyobb arányban az egyetemre, ugyancsak a beosztott értelmiségi és egyéb szellemi származásúak rovására (*Császi i. m., 49–50. pp.*).

A teljességhez hozzátartozik, hogy a fizikai dolgozók gyerekeinek preferálása a 60-as évektől már a jelentkezésüknek megfelelő arányban történt. (Korábban a társadalmi arányuknak megfelelően.) Így számarányuk 1978-tól az összes nappali tagozaton tanuló között lassú csökkenést mutat a 80-as évtized végéig, az utolsó adat erről az 1988/89-es tanévből származik, amikor is arányuk 34,4% (*Statistikai tájékoztató 1989, 14. p.*).

Mindezek figyelembevételével véleményünk az, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek felől jövő megközelítések önmagukban nem szolgálhatnak érvként sem a tandíj bevezetése mellett, sem pedig ellene. Az ilyen érveken alapuló szándékok korábban sem vittek közelebb a társadalmi egyenlőség eléréséhez, az a veszély sem fenyeget, hogy a piaci elven alapuló tandíj kétharmadnál nagyobb arányban szorítaná ki a jelentkezőket a felsőoktatásból. A tandíj mellett – amennyiben bevezetése együtt jár más felsőoktatás-szerkezeti változásokkal, pl. a *numerus clausus* rendszerének megszüntetésével – inkább olyan típusú érvek szólhatnak, hogy az a piacgazdaság logikáját vihetné be a felsőoktatásba. Tanulmányunkban sem a tandíj mellett, sem pedig ellene nem kívánnánk érvelni, hiszen a *Sollen* típusú megközelítések idegenek a szociológiától. Mindössze azt az állítást kockáztatjuk meg, hogy a piaci típusú tandíj nyíltabb, kiszámíthatóbb, pénzviszonyok szempontjából egyenlő mértékkel mérő, ezért anyagi kompenzációs lehetőségekre is alkalmas felsőoktatás egyik lehetséges elemeként jöhetne számításba; a korábbi pártállami bürokrácia származáson, politikai és ideológiai érdemeken, nyilvánosság elől elzárkózó rokoni és korrupciós kapcsolatokon alapuló logikájával szemben hozhatna érzékelhető változásokat. A tandíj bevezetése persze nem fog egyenlőséget teremteni, a korábbinál nagyobb egyenlőtlenséget sem, csak az egyenlőtlenség szerkezete lesz más. Semmi sem indokolja, hogy a felsőoktatásban bármilyen társadalmi csoport teljesítményéhez képest hátrányos helyzetbe kerüljön, vagy teljesítményén túli előnyökhöz jusson.

A tandíj-problémából az empirikus kutatás keretein belül számunkra az alábbi főbb kérdések adódtak:

- Mennyire lehet képes ma egy hallgató tandíjfizetésre, áll-e rendelkezésükre olyan jövedelemforrás (pl. szülői támogatás vagy saját kereset), amelyet a tandíjfizetésre fordíthatnak. Próbáltuk meghatározni a hallgatók havi átlagos összbevételeit pénzben és természetben, valamint annak a háztartásnak a jövedelmeit is, amelyikben a hallgató él. A finomabb megközelítés érdekében a hallgatók bevételeinek és kiadásainak szerkezetét is megvizsgáltuk.
- Másodszor azt firtattuk, hogyan vélekednek a hallgatók a tandíjfizetés lehetőségéről, elfogadnák-e, és milyen okokból. Feltételeztük, hogy a hallgatók a tandíjfizetés gondolatát nemcsak anyagi okokból utasítják el, hanem ebben a felsőoktatás jelenlegi állapotáról alkotott véleményük is szerepet játszik, ezért erre nézve külön kérdést is feltettünk.
- Végül fontosnak tartottuk annak a vizsgálatát, hogy a tandíj bevezetésének milyen politikai hatása lehet a hallgatókra, ill. mely hallgatói csoportokat fenyegetne a felsőoktatásból való kimaradás veszélye.

Mint már említettük, vizsgálatunkat felderítő céllal végeztük: módszereinket, kérdéseinket és kérdezőbiztosainkat illetően is előzetes tapasztalatokat kívántunk szerezni egy átfogóbb probléma kutatásához. 1000 fős, kvóta szerinti mintával dolgoztunk, melyet a SZOCIO-REFLEX Független Társadalom és Piackutató Kft. készített. Az ily módon 1993 tavaszán megkérdezettek a magyar felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatóit reprezentálják intézménytípusok és nemek szerint (a nemek aránya igazságosan 50–50%). A kvóta szerinti mintavétel problémáit tekintve úgy gondoljuk, hogy eredményeink inkább jelzésként értékelhetők, mintsem határozott állításokként.

II. TÁBLA

A mintába került hallgatók intézménytípusok szerint (%)

Egyetemi hallgatók	55,0		
Ebből		Tudományegyetemek	43,0
		Műszaki egyetemek	21,8
		Agrártudományi egyetemek	13,1
		Orvostudományi egyetemek	22,1
		Összesen	100,0
Főiskolai hallgatók	45,0		
Ebből		Tanárképző főiskolák	29,3
		Tanítóképző főiskolák	19,8
		Műszaki főiskolák	24,1
		Közgazdasági főiskolák	7,1
		Egészségügyi főiskolák	4,8
		Kereskedelmi főiskolák	3,1
		Mezőgazdasági főiskolák	6,0
		Művészeti főiskolák	4,0
		Államigazgatási főiskola	1,8
		Összesen	100,0

A mintában szereplő hallgatók szüleinek háztartásában az egy főre jutó jövedelem a kérdezettek közlése szerint 5000 Ft alatt volt 9%-uk, 5000–15.000 Ft között volt 56%-uk, 15.000–25.000 Ft között volt 8%-uk, és 25.000 Ft felett volt 4%-uk esetében. Az apák 32% végzett egyetemet, 21% pedig nyolc általánost vagy szakmunkásképzőt. Szüleinél a kérdezettek 38%-a, albérletben és rokonoknál 14%, kollégiumban 43%, saját lakásban 4% lakott. Állandó lakóhelye szerint budapesti volt a mintába kerültek 32%-a, 3 fő pedig tanyáról került be az alma mater falai közé.

A hallgatók bevételei és munkaviszonya

A hallgatók összbevételét és ennek megoszlását firtató kérdéseinkre (a jelenlegi szemesztert figyelembe véve, havi átlagban mennyi az a pénz, amivel rendelkezél) kapott válaszok szerint a mintába kerültek havi átlagos bevétele 9300 Ft volt. Bevételeik szüleiktől, tanulmányi ösztöndíjából, munkavégzésből, szociális támogatásból származnak elsősorban, összegük átlagosan 2400, 3300, 4000, 4800 Ft. A kérdezettek 82%-a kap havi rendszerességgel valamilyen természetbeni támogatást, élelmiszer formájában ennek becsült összege átlagosan 2300, ruhanemű formájában 1400 Ft.

III. TÁBLA

A hallgatók megoszlása az összbevétel nagysága szerint (%)

legfeljebb 5000 Ft	15,0
5–8000 Ft	37,5
8–11.000 Ft	22,5
11–15.000 Ft	13,0
15.000 Ft felett	8,0
nincs válasz	4,0

Adataink azt mutatják, hogy a hallgatói bevételek szoros összefüggésben vannak a szülői háztartás egy főre jutó jövedelmével és az apa iskolai végzettségével: minél nagyobb a szülői háztartás egy főre jutó jövedelme, minél magasabb az apa iskolai végzettsége, annál több pénzzel rendelkezik a hallgató havonta. Ez a hallgatóknak a szüleik háztartásától való függőségére utal, amit az is megerősít, hogy a válaszolók 84%-a sorolta magát szüleiével közös háztartásban élőknek.

Legkisebb átlagos havi bevétellel (7800 Ft) a kollégisták rendelkeznek. A szüleikkel együttlakó hallgatók elérik az átlagot (9300 Ft), e fölé emelkedik az albérletet fizetők csoportja (11.600 Ft), legmagasabb bevétellel (17.700 Ft) pedig a saját lakással rendelkezők dicsekedhetnek, de közülük mindössze 37 fő került a mintába.

Átlagosan magasabb pénzbevételük van azoknak, akiknek az állandó lakóhelye Budapest, mint más településen lakóknak, és több az egyetemisták bevétele mint a főiskolásoké. Nemek szerint a hallgatók bevételei nem mutatnak összefüggést.

Havi átlagos bevételei között 338 fő, a hallgatók 33%-a jelzett munkából származó bevételt, aminek átlagos összege 4800 Ft. A hallgatók munkavégzéséről alkotott kép azonban árnyaltabbá válik, ha kérdést úgy tesszük fel, hogy „Tanulmányaid mellett milyen gyakran folytatasz kereső tevékenységet?” (lásd IV. tábla).

IV. TÁBLA

A tanulók munkavégzése (a válaszok %-os megoszlása)

csak szünidőben dolgozik	20,0
alkalmilag dolgozik	20,0
rendszeresen, de nem munkaviszonyban dolgozik	16,0
fél- vagy mellékállásban dolgozik	5,0
nem végez munkát	37,0
nincs válasz	2,0

E kérdésre kapott válaszaink tehát már azt mutatják, hogy a mintába került hallgatóknak csak kb. harmada, amelyik egyáltalán nem végez munkát, és van egy nagyobb csoport, amelyik csak tanulmányi szünetekben dolgozik. Az alkalmilag kereső hallgatók egy részénél pedig valószínűleg elhanyagolható a munkából származó összeg. Mintánkban a csak szünidőben dolgozók csoportjának 7900 Ft-os havi átlagos bevétele van, ez már 10.300 Ft-ot ér el az alkalmilag dolgozóknál, 11.800 Ft-ot a rendszeresen keresőknél, és 14.200 Ft-ot a munkaviszonyban állóknál (ez utóbbiak mindössze 47-en vannak).

Nyilván kevésbé meglepő, hogy a munkavégzés növeli a hallgatók összbevételét, és ez legjobban azoknál jelentkezik, akik fél- vagy mellékállásban dolgozik. Már érdekesebb tendenciák rajzolódnak ki, ha a munkát végző hallgatók csoportjait összevetjük más változókkal, (itt figyelembe kell azonban venni, hogy az egyes cellákban többnyire kis esetszámok fordultak elő).

Csökken a munkát végzők számaránya azokban a kategóriákban, ahol a szülői háztartás egy főre jutó jövedelme meghaladja a 15.000 Ft-ot. Ez a csak szünidőben dolgozó hallgatóknál jelentkezik a legerősebben. A magasabb jövedelmű háztartáshoz való tartozás egy ponton túl már csökkenti a munkavégzés motivációját.

Szignifikánsan emelkedik az apa iskolai végzettségével a kereső tevékenységet folytató hallgatók aránya. Hasonló az összefüggés az állandó lakóhely esetében is: a munkát végző hallgatók közül a legtöbb budapesti. Ezek mögött valószínűleg a magasabb végzettségű apák jobb munkaerő-piaci pozíciói és a főváros jobb kereseti lehetőségei húzódnak meg.

Rendszeresen kereső és munkaviszonyban álló a hallgatók 22%-a: a kollégisták 14, a szüleikkel lakók 26, az albérletben élők 30, a saját lakásban lakók 35%-a. Ez azt mutatja, hogy a kollégisták a rendszeresen munkát végzők között alulreprezentáltak, míg elsősorban az albérletben és saját lakásban lakók fölülreprezentáltak. Ez az összbevételek mellett tükröződik a munkából származó havi bevételek átlagos összegében is, ami a kollégisták csoportjában 3000 Ft, a szüleiknél lakók esetében 4700 Ft, az albérletben élőknel 5900 Ft, a saját lakásban lakóknál pedig 9900 Ft.

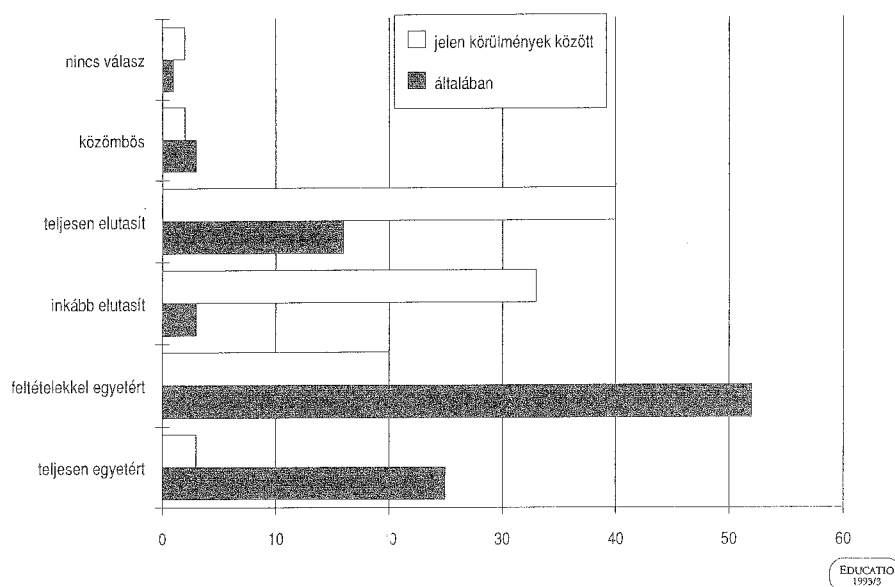
Megállapítható az is, hogy a fiúk nagyobb arányban dolgoznak mint a lányok, és a keresők között több az egyetemista mint a főiskolás.

A hallgatók és a tandíj

A hallgatók véleményének megoszlását az 1. ábra illusztrálja. Aligha képzelhető el, hogy azok, akik a tandíjat általában is teljes mértékben elutasítják, a jelenlegi körülmények között egyetértenek a bevezetésével. Ezért úgy gondoljuk, hogy a legkövetkezetesebben azok utasítják el a tandíjfizetés gondolatát, aki általában is elutasítják a tandíjfizetés lehetőségét.

1. ÁBRA

A hallgatók véleménye a tandíjfizetésről (%-os megoszlás)

Adatainkból azt a tendenciát állapíthatjuk meg, hogy a hallgatók tandíjhoz való viszonyulását az anyagi helyzetük befolyásolja: minél alacsonyabb a hallgatók átlagos havi összbevétele, a szülői háztartás egy főre jutó jövedelme, annál nagyobb eséllyel utasítják el a tandíjfizetés lehetőségét. Ezt az összefüggést erősíti más változókval való összevetés, és a jelenlegi körülményekre vonatkoztatás is: azok közül, akik a tandíj bevezetésével jelenleg is egyetértnek, inkább találhatók olyanok, akik a havi

átlagos bevétel vagy a szülői háztartás egy főre jutó jövedelme alapján magasabb kategóriába tartoznak. A rosszabb anyagi helyzetű kollégisták és főiskolások inkább tartoznak a tandíjat jelenleg is teljes mértékben elutasítók közé. Az apa egyetemi végzettsége, a rendszeres kereső tevékenység ill. munkaviszony valamivel engedékenyebbé tesz a tandíj bevezetésének elfogadására. A budapesti állandó lakóhelyűek között többen bizonyultak magasabb jövedelműnek, így többen is értenek egyet a tandíjjal, és kevesebben is utasítják el, mint más településen lakók. Adataink szerint a nem és az életkor a tandíjhoz való viszonyt nem befolyásolja. Ugyanakkor az is kiviláglik, hogy a jobb anyagi helyzet a tandíj bevezetése iránti közömbösséggel járhat.

A hallgatók közül 742 adott választ arra a nyitott kérdésre, mellyel a tandíjhoz való viszonyának okát kérdeztük, 156 főnél két okot is kódoltak. A válaszok említési arányait az V. tábla mutatja.

V. TÁBLA

A hallgatók véleménye a tandíjról (az összes válasz %-os megoszlása)

	említések átlaga	teljesen egyetért	feltételekkel egyetért	inkább elutasít	teljesen elutasít	közömbös*
szociális helyzet	41,0	14,0	22,0	43,0	55,0	8,0
oktatási színvonal	10,0	7,0	17,0	10,0	8,0	4,0
bevezetés módja	16,0	7,0	15,0	15,0	19,0	0,0
egyéb körülmények	17,0	52,0	24,0	11,0	13,0	62,0

* Összesen 24 fő.

A táblázatból az tűnik ki, hogy a jelenlegi körülmények között a tandíjfizetéssel egyetértők előszeretettel hivatkoznak a tandíj ösztönző hatására, tanulmányi eredményre és egyéb, általuk pozitívnak tartott következményeire. A tandíjat feltételekkel elfogadók részben az oktatás színvonalának és körülményeinek javításában látják a piaci típusú tandíj bevezetésének feltételeit, részben pedig a tandíj bevezetésének számukra megfelelőbb módját (máskor, másnak, másképpen) jelölik meg feltételként. A tandíjat teljes mértékben elutasítók hivatkoznak kiugróan magasán valamilyen szociális indokra, elsősorban saját anyagi helyzetükre, de az átlagosnál többször hivatkoznak mások anyagi helyzetére, az "esélyegyenlőségre", és a tandíj bevezetésének megfelelőbb módjára is.

A kérdőív összeállításánál azt feltételeztük, hogy a hallgatók nagyobb arányban lesznek elmarasztalóak a felsőoktatás színvonalával és oktatási feltételeivel szemben, mint ahogy az bekövetkezett. Ezért tájékozódni szerettünk volna jelenlegi felsőoktatásunk legkritizáltabb pontjai felől. A kérdést úgy tettük fel, hogy „Ha a tandíjat bevezetik, ott ahol jelenleg tanulsz, véleményed szerint mire kellene fordítani a tandíjból befolyt összeget?” (lásd VI. tábla).

VI. TÁBLA

*A hallgatók szerint mire kellene a tandíjbevételt fordítani (az említések gyakorisága, %)**

A szakmai infrastruktúra fejlesztésére (labor, műszerek stb)	57,0
Kvalifikáltabb oktatók szerződtetésére	51,0
Jobb jegyzetellátásra	49,0
A rászoruló hallgatók jobb anyagi támogatására	44,0
Külföldi tanulmányi utakra	43,0
A tantárgyak szabad választása és átcsoportosítása (kreditrendszer) kiépítésének elősegítésére	42,0
A szabad tanárválasztás megvalósításának elősegítésére	39,0
A tudományos diákkörök és szakkollégiumok támogatására	30,0
Az intézmény pénzügyi autonómiájának elősegítésére	29,0
Az oktatók magasabb díjazására	25,0
A menzakerülmények javítására	24,0
Diákszakszervezet működtetésére	20,0
Tudományos rendezvények megtartására	18,0
Az intézményi sportélet fejlesztésére	15,0
Szórakozással összefüggő célokra (filmklub, disco stb.)	10,0
Egyéb célokra	2,0

* Az összegek nem egyenlőek 100-zal, mert egy kérdezett 5 választ említhetett.

A válaszok sorrendje számunkra azt mutatja, hogy a hallgatók egy része jelentősen igényesebb az oktatási körülményeket, lehetőségeket és oktatókat illetően, mint ami számukra jelenleg biztosított ezek tekintetében.

Arra a kérdésünkre, hogy „Milyen összegű tandíjat tartanál reálisnak egy félévre?” a kérdezett hallgatók 60%-a említett kisebb-nagyobb összeget a 40%-os elutasítás és válaszhiány mellett:

VII. TÁBLA

A hallgatók szerint a tandíj reálisnak tartott összege (%)

2000 Ft-ig	13,0
2000–5000 Ft	20,0
5000–10.000 Ft	20,0
10.000 Ft felett	7,0

Az összegek átlaga 7700 Ft. Itt is jelentkezik az a tendencia, hogy a jobb anyagi helyzetűek (és a fiúk) magasabb összegeket tartottak reálisnak mint a rosszabbak (és a lányok). A kérdezettek azonban átlagosan csak 6400 Ft-ot tudnának fizetni arra a kérdésre kapott válaszok alapján, hogy „Mekkora lenne az az összeg, amit Te személy szerint még félévente tandíjként képes lennél kifizetni?” Ennek megfelelően a korábban felröppentett havi 2000 Ft-os összeget, azaz félévenként 8000–10.000 Ft-ot a hallgatók 66%-a a maga számára nagyinak ill. elviselhetetlenül nagyoknak tartja, 77%-uk viszont a többiek terheiről gondolja ugyanezt.

A tandíj bevezetése esetén a hallgatók túlnyomó többsége nem egységesen állapítaná meg a befizetendő összeget, hanem különféle szempontokat is figyelembe venne: a legtöbben a szociális helyzettől (89%), és/vagy a tanulmányi eredménytől (77%) tennék függővé a tandíj mértékét. A kérdezettek csaknem fele venné figyelembe valamilyen módon az oktatási intézmény színvonalát, míg valamivel több mint egyharmaduk az intézmény, kar, szak típusát is tekintetbe venné a végösszeg megállapításakor. Számunkra ezek a válaszok azt mutatják, hogy az anyagi érzékenység mellett a hallgatóknál a teljesítményorientáció is erőteljesen jelentkezik.

Fontosnak ítéltük feltenni azt a kérdést, hogy „A tandíj bevezetése esetén véleményed szerint az ebből származó összegnek hová kellene befolynia?” A kérdésre a hallgatók több választ is adhattak. Az említések gyakorisága alapján a válaszolók első helyen egy, az oktatók és hallgatók által ellenőrzött intézményi alapot jelöltek meg, másodikként a legtöbb említés az intézmény költségvetésére, majd a tanszéki költségvetésre irányult. A válaszok között erősen háttérbe szorul a minisztériumi és az állami költségvetés említése, ami jelzi a hallgatók igényét a saját befolyó pénzüik feletti kontrollra, ill. az ezzel való gazdálkodásra.

A hallgatók 47%-a válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy „Amennyiben tandíjat mégsem kellene fizetni, de az általad látogatott intézménynek lenne egy speciális oktatási célú alapítványa, támogatnád-e ezt anyagilag is?” Közülük 8% 500 Ft-ig jelölt meg összeget, 12% 500–1000 Ft-ot, 14% 1000–2000 Ft-ot, 10% 2000–5000 Ft-ot szánna erre egy félévre, 20 fő pedig még 5000 Ft-nál is többet. Az adatszerűség szintjén ez azt jelentené, hogy a mintába került hallgatók kb. fele kisebb összeggel önként is hajlandó volna támogatni felsőoktatási intézményét.

A tandíj hatása a hallgatókra

A tandíj várható hatásának mérése érdekében a hallgatóktól azt kérdeztük, „Mi történne, ha a következő félévben nagyobb összegű tandíjat kérnének tőled, mint amennyit ki tudnál fizetni?” Erről a VIII. tábla tájékoztat, amely ötfokozatú skálán mért átlagok eredményeit tartalmazza (1=egyáltalán nem valószínű, 5=szinte biztos).

Mint a válaszokból is érzékelhető, a kérdezettek között erős a hajlandóság a tandíjat előíró döntés megváltoztatására, noha az eszközrendszerükben a tiltakozó akciók – legalábbis a kérdőív kitöltésének időpontjában és körülményei között – nem szerepelnek dobogós helyen. A hallgatók 27%-a jelölte szinte biztosra részvételét tiltakozó akciókban. A tiltakozási hajlandóság nem mutat közvetlen összefüggést a hallgatók anyagi helyzetét mutató változóinkkal, mint pl. a havi átlagos bevétel vagy az apa iskolai végzettsége. Mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy nagyobb esélyt jelent a tiltakozóakciókban való részvételre, ha a hallgató állandó lakóhelye nem a főváros, vidéki főiskolára jár, méghozzá műszaki, tanár vagy tanítóképző főiskolára. Ezt az esélyt fokozza, ha a hallgató a tandíjat a jelenlegi körülmények között teljes mértékben elutasítja. Ezenkívül szintén erősíti a tiltakozás motivációját, ha a kér-

dezett úgy gondolja, hogy a jelenlegi tanulmányai során megszerzett szakképesítéssel biztos, hogy nem tud majd elhelyezkedni, vagy erre csak kis esélye van, de egyben ők azok, akik nagyobb valószínűséggel tartoznak az említett vidéki főiskolák hallgatói közé is.

VIII. TÁBLA

Mit tennének a hallgatók, ha nem tudnának tandíjat fizetni (pontátlag)

megpróbálnám a döntés megváltoztatását elérni	3,8
a tanulás mellett (több) munkát vállalnék	3,7
tanulmányi szerződést kötnék, vagy ösztöndíjat, támogatást kérnék	3,6
tiltakozóakcióban vennék részt	3,2
radikálisan csökkenteném kiadásaimat	3,0
több pénzt kérnék a szüleimtől, eltartóimtól	2,7
egyéni felmentést kérnék a tandíjfizetés alól	2,7
abbahagynám, vagy megszakítanám tanulmányaimat	2,0

A válaszolóknak mindössze 4%-a gondolja úgy, hogy abbahagyná vagy megszakítaná a tanulmányait amennyiben a tandíj összege túl magas lenne. Itt (az alacsony esetszámok mellett is) érezhető az összefüggés az anyagi helyzetet mutató változókkal. Közülük többen vélekednek így azok, akiknek háztartása a legalacsonyabb egy főre jutó jövedelmi kategóriákba tartozik, akiknek átlagos havi bevétele is alacsony, a kollégisták, lányok és főiskolások: a vidéki műszaki és tanár ill. tanítóképzősök. Inkább gondolják kevésbé valószínűnek, hogy meg kell szakítaniuk tanulmányaikat, akiknek apja egyetemet vagy főiskolát végzett, állandó lakóhelyük pedig Budapest vagy megyei jogú város.

A hallgatók realitásérzékéről tanúskodik, hogy a tandíj esetleges bevezetését követő stratégiáikban kiemelt szerepet tulajdonítanak a (több) munka vállalásának, itt azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy a hallgatói munkavégzésnek határt szab az egyes hallgatói csoportok munkaerő-piaci helyzete, az adott település munkalehetőségei és a tanulmányoktól elvett, munkavégzésre fordítható idő hossza is.

Következtetések

Vizsgálódásunkból kellő óvatosság mellett levonhatók bizonyos következtetések, melyek egyben későbbi kutatásoknak is kiindulópontjaiként szolgálhatnak. Így mindenekelött azt állapíthatjuk meg, hogy jövedelmi méréseink pontatlanságai ellenére is az egyetemi és főiskolai hallgatók legnagyobb része nem él magasabb szinten, mint amit az ún. társadalmi minimum jelent. Viszonylag jobb anyagi helyzetben elsősorban azok vannak, akik szüleik, lakó- ill. tartózkodási helyük és/vagy kereső tevékenységük révén képesek bizonyos többletjövedelmekre szert tenni. Az átlagostól rosszabb az anyagi helyzetük azoknak, akiknek ilyen lehetőségeik nincsenek, ezeket nem tudták vagy nem akarták idáig kihasználni – feltételezhető, hogy a

kérdezettek eddig az időpontig erre nem is minden esetben voltak motiválva. Ők azok, akik többnyire vidéken, bizonyos főiskolátípusokban tanulnak, kollégiumban laknak. Közülük kerülnek ki a piaci típusú tandíj bevezetésének legkövetkezetesebb ellenzői is, és őket fenyegetheti leginkább a felsőoktatásból anyagi okok miatti kiszorulás veszélye, amennyiben bevételeiket nem tudják növelni, ill. a tandíjat az ő javukra szóló kompenzáció nélkül, vagyis az eltérő piaci helyzetek figyelembevétele nélkül vezetnék be.

A piaci típusú tandíj bevezetésének lehetőségét a kérdezett hallgatók saját anyagi helyzetükön keresztül ítélik meg, de mint azt a tandíj reális összegének nagyságát tudakoló kérdésünkre adott válaszok is mutatják, nem feltétlenül ellentmondásmentesen. Annyi mindenestre megállapítható, hogy a válaszolók nem zárkóznak el mereven a tandíj bevezetésének gondolatától, ehhez azonban bizonyos feltételeket igényelnek: mindenekelőtt kompenzációs garanciákat arra nézve, hogy anyagi helyzete miatt senki se maradhasson ki a felsőoktatásból; hogy az így befolyt pénzek felhasználásába nekik is beleszólási joguk legyen; végül, hogy egy magasabb tanulmányi színvonalat biztosító felsőfokú képzésben részesüljenek a befizetendő pénzösszeg ellentételezéseképpen.

PAPHÁZI TIBOR

IRODALOM

- ANDORKA RUDOLF & TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (1992) A szociális kiadások és a szociálpolitika Magyarországon. In: *Társadalmi riport*.
 CSÁSZI LAJOS (1985) Felsőoktatás és szelekció. *Valóság*, No. 5.
 BAJOMI IVÁN & BESSENYEI ISTVÁN (1980) Humán képzés és társadalom. *Valóság*, No. 6.
 ELEKES ZSUZSA & PÁZMÁNDY GYÖRGY (1981) Szelekciós mechanizmusok az egyetemi felvételnél. *Medvetánc*, No. 2–3.
 IMRE ANNA (1993) *Tandíj – vita a sajtóban*. Kézirat.
 KOZÁK GYULA (1980) Az egyetemi és főiskolai hallgatók családi állapota, lakás- és anyagi helyzete. In: *Egyetemi és főiskolai hallgatók élet- és munkakörülményei*. Bp., FPK.
 LADÁNYI ANDOR (1991) *A felsőoktatás összehasonlító statisztikai elemzése*. Bp., OI (Kutatók közben).
 MAGYARY ZOLTÁN (1929) *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában*. Bp.
 POKOL BÉLA (1989) *Politikai reform és modernizáció*. Bp.
 SETÉNYI JÁNOS (1993) *A magyar felsőoktatás előzetes áttekintése*. Háttérjelentés. Bp., MKM.
 DAS SOZIALE BILD DER STUDENTENSCHAFT IN DER BRD (1989) Bonn, Der Bundesminister für Bildung und Wissenschaft.
 STATISZTIKAI TÁJÉKOZTATÓ (1989) *Felsőoktatás, 1988/89*. Bp., MM.
 STATISZTIKAI TÁJÉKOZTATÓ (1992) *Felsőoktatás, 1991/92*. Bp., MKM.
 SZEMERSZKI MARIANN (1992) Tandíj? *Educatio*, No. 2.